

ИМПЕРАТОРСКИЯТ КУЛТ В НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Златозара Гочева

След победата на император Траян над даките и присъединяването ѝ към Римската империя, за Мизия започва една нова епоха. С наличието на провинция Дакия, Дунав вече престава да е граница на империята Мизия става вътрешна провинция и добива много по-добро положение. Траян дава градски статут на колонии и муниципии на редица градове и създава нови. В провинция Мизия са създадени двата нови града Марцианопол и Никополис ад Иструм. Първоначално и двата града принадлежат към провинция Тракия и устройството им е преди всичко с много малоазийски влияния. Много от жителите им са също малоазийски преселници. Културната им физиономия от една страна, особено в хинтерланда им е свързана със западния тип провинции, каквато е Мизия, но едновременно с това, като част от провинция Тракия, показва и много прояви на източни елементи.

Никополис ад Иструм е разположен на важен път, който свързва дунавския район с долината на Тунджа и оттам и към Мала Азия. От времето на Траян до 193 г. градът административно принадлежи към провинция Тракия и едва по време на началото на управлението на Септимий Север влиза в провинция Долна Мизия.

Времето на разцвет на града може да се свърже най-вече с Антонин Пий до Гордиян III. През този период Никополис ад Иструм играе много важна роля в провинция Долна Мизия. За съжаление наличните ни материали, свързани с религиозния живот в града, са много недостатъчни. Ограничават се в една доста малка част от площта, която е проучена. Това са материали само от района на форума и почти никакви от територията на самия град. За щастие все пак надписите, открити на форума, са повечето официални документи, свързани главно с официалната римска власт. Това дава все пак доста

възможности поне за изясняване отчасти на официалната му религия и преди всичко характера на императорския култ и римската му администрация.

Най-голям дял между тези материали са почетни надписи на императорите и техните семейства. За отношението към императорите говорят също и наличните автономни монети, които градът сече. За нас остава, разбира се, на първо място почетните надписи и отчасти посветителните, свързани с официалната римска религия. Ще обърнем внимание предимно на тези, които по един или друг начин са свързани с императорската власт и култа към императора. Това са на първо място посветителните паметници свързани, с Капитолийската Троица, или на отделни нейни членове, като най-често, разбира се, това е Юпитер, който тук, както може да се очаква, се явява по-скоро под образа на Зевс. Разбира се, във връзка със обкръжението си на една западна провинция, може да се изключи очакването на появата на тази Троица в римския ѝ вид, дори с известно малоазийско влияние. Също така, като имаме предвид доста ранното проникване на култа на Деа Рома, дори и в Мала Азия би трябвало да се очаква и нейното присъствие в официалната религия на Никополис ад Иструм и то във връзка с тенденцията на почитане на императорския култ.

Още в началото на ХХ век, със започване на разкопките на форума от Никополис ад Иструм, са станали известни доста голямо количество официални паметници, свързани с императорите и техните семейства. Това са преди всичко почетни надписи, с които градската аристокрация и администрация е търсила да изрази почитта си към императора. Тази група паметници, почти всички, както от самия град, така и от територията му, са на гръцки език. Паметниците, свързани с почитането на императора, обикновено имат гръцко-малоазийски характер по отношение на определянето на императорската титулатура. Много честа императорът е почетен заедно с цялата му фамилия. Повечето случаи почетните надписи са поставени от името на булето и демоса на града. Това показва устройството на градската администрация по-скоро като един източен полис, където императорът е изтъкнат като върховен господар, представляващ властта на Римската империя. От друга страна обаче, той има известни черти на източно-средиземноморски господар.

Най-ранният почетен надпис е на мраморна ара, на която вероятно е стояла и статуя на почетения император. В него е указано, че булето и демосът са го посветили на император Хадриан. Открита е там, където най-вероятно е била и поставена, на форума. Това не ни изненадва тъй като Хадриан е един от императорите, който е оказал особено внимание на Никополис ад Иструм (IGBulg, II, N 601). Според изписаната в надписа титулатура на императора той се датира сигурно в 136 г. (Геров 1952/3, 310–312). Само една година по-късно е бил поставен и почетният надпис на Луций Елий, според неговия втори консулат (IGBulg, II, N 602)

Една голяма група почетни надписи са от времето на Антонин Пий (138–161). Между тях е един надпис от 161 г. – точно в края на управлението на императора (IGBulg, II, N 606). Посвещението е било направено от името на булето и демоса. Също официален характер има и един друг надпис, с който е почетен Антонин Пий и членовете на фамилията му – адоптираният Марк Аврелий, съпругата му Фаустина млада, както и целият императорски дом и целият римски народ (IGBulg, II, N 604). Така редактиран надписът показва известно противопоставяне на гражданите на Никополис ад Иструм и римския народ, което е било все още типично за статута на един гръцки полис.

Марк Аврелий и Фаустина по-късно са били почетени с един друг надпис, който за съжаление е запазен доста фрагментарно (IGBulg, II, N 605). В него е спомената императорската двойка, заедно с децата им. Едновременно с тях в генетив е даден и легатът на провинция Тракия, най-вероятно като датировка. На края на фрагмента е указано, че паметникът е поставен с лични средства, като не е много ясно чии в така повредения паметник. Възможно е да се отнася за един или повече частни посветители, на чиито разноски е построена някаква сграда. Най-вероятно става въпрос по-скоро за строителен надпис, в който е почетена и императорската фамилия.

Четири надписа насочват към адоптирания от Антонин Пий Луций Вер. В трите той изрично е наречен цезар (IGBulg, II, Nos 607, 608, 610). В четвъртия точно този пасаж е повреден (IGBulg, N 609). Малко е вероятно в него да е бил посочен и Марк Аврелий като съимператор. Първите два надписа може би са били свързани с поставена на форума статуя на Луций Вер. Какво е било това, което Луций Вер е направил

за Никополис Ад Иструм, на което да се дължи това внимание е трудно да се каже.

По времето на Антонин Пий Никополис ад Иструм получава правото да сече автономни монети (Мушмов, 1912, N 872). От същото време е известен също един надпис, посветен на Капитолийската тройца за победата и здравето на императора от трима, или двама – надписът е доста неясен в тази си част – граждани на Никополис ад Иструм. Имената и на тримата са с гръцки и римски части, но в никакъв случай не могат да се приемат за номинация на римски граждани (IGBulg, II, N 664). Надписът обаче е по гръцки образец. Членовете на тройцата са гръцки, като Зевс е наречен *Olympios*.

Особен интерес предизвиква един изцяло латински надпис, който принадлежи към малобройното количество латински надписи в града (CIL, III, N 7434). Посветен е, както рядко това се случва, на... *Numen Augustorum*. Най-вероятно става дума за двамата августи – Марк Аврелий и Луций Вер. Посвещението е направено много интересно като форма – от един *servus Villicus*, който най-вероятно управлява митницата. Надписът по-скоро има частен характер. Много малка е възможността да се извадят от него някакви данни за определяне характера на императорския култ в града.

Император Комод е бил почетен само с един надпис, който по-скоро е строителен и е свързан с построяването на Термопериптуса в града (IGBulg, II, N 615). В него заедно с императора е даден и управителят на провинция Тракия и също така и финансовият прокуратор.

Образът на Комод е изобразен и на Реверса на автономните монети на Никополис ад Иструм (Мушмов, 1912, N. 883). Последният Антонин е представен на кон, в борба с лъв. Един надпис открит още XIX век, е посветен на Криспина, съпругата на Комод (IGBulg, II, N 613) от името на булето и демоса на Никополис ад Иструм.

Процентно най-многобройни са известните от Никополис ад Иструм почетни надписи, свързани със Септимий Север и неговата фамилия – двамата му сина, Каракала и Гета, както и съпругата му Юлия Домна. Този факт е лесно обясним, ако се има предвид произходът на Септимий Север и подкрепата, която той получава за властта си в империята с помощта на източните провинции, включително и Никополис ад Иструм. От друга страна, и той, и неговите наследници

са имали много тесни връзки с провинция Долна Мизия и са оказвали особено внимание на нейните градове

Важна част от надписите, свързани със Септимий Север и неговата фамилия, не целят да покажат само едно продължение на значението на императорския култ, но и известно желание да подчертаят особеното положение и значение на Никополис ад Иструм в рамките на провинция Долна Мизия. Свързани със Септимий Север само са известни три надписа (IGBulg, II, Nos 620, 624, 628). Единият се датира на базата на номинацията на императора 202–205, вторият се свързва с 209 и третият в периода 209–211. В първия и третия императорът носи употребяваното по този начин характерно за източните провинции прозвище “Teotatos” т.е. божествен – несъществуващ в това време обичай за живия император в Рим. Това е първият случай на тази употреба в Никополис ад Иструм, след случая с Криспина, съпругата на Каракала, която е била наречена “Tea”(IGBulg, II, 613.)

Многобройни са и автономните монети на Никополос ад Иструм с образа на Септимий Север на реверса (Мушмов, 1912, 932–959). На тях е представен императорът в различна иконографска схема като триумфатор – на кон с тропеум или с Виктория в ръка и др. По този начин градът цели да напомни и възвеличи големите военни победи на императора.

Многобройни са и почетните надписи на Септимий Север, заедно с неговите наследници. В някои от тях, още по времето на императорството на Септимий Север той е почетен, в надписи заедно със синовете си Каракала и Гета, както и Юлия Домна. При това Каракала е определен като Цезар. Най-ранният, свързан с Каракала почетен надпис, е от 198 г. В него е особено подчертана връзката с Антонините. (IGBulg, II, N 616). За пръв път с надпис той е наречен едва през 212 г. с определението “Teotatos” (IGBulg, II, 632), докато Гета не е получил това прозвище никога в надписите на Никополис ад Иструм (IGBulg, II, Nos 617, 622, 627). В същото време Юлия Домна във всичките случаи на споменаването и в надписи се явява като “tea” (IGBulg, II, Nos 618, 619, 623, 626, 631, 633, 634). Особен интерес предизвиква един посветен на Юлия Домна надпис, който се датира по номинацията на споменатия в надписа Каракала, като нейн син, след 213 г. Почетена е от архиепископа и архиепископата на града (IGBulg, II, 633). И двамата те по

източен образец се свързват обикновено с изпълнението на императорския култ. Тук в случая те правят и на собствени средства статуя на императрицата. Може би пак те двамата е трябвало да направят и статуя на Каракала, както личи от друг надпис открит на форума на града. Членовете на императорската фамилия често се появяват и по автономните монети на Никополис ад Иструм (IGBulg, N 624). Особено често те са били представяни като триумфатори (Мушмов, 1912, 1035–1095). На много монети на реверса са изобразени орел, корона, венец, които също са свързани с императорския култ и преди всичко напомнят за победите на императора и славата му. (Мушмов, 1912, Nos 980–984).

Като триумфатори са изобразени на автономните монети също и Диадумениан и Елагабал (Мушмов, 1912, Nos 1334–1355, 1404–1414). И на двамата обаче от Никополис ад Иструм няма запазени почетни надписи.

На един паметник е почетена майката на Север Александър Юлия Мамаея като както той самия, така и тя, вече носят определението *teotatos* и съответно *tea* (IGBulg II, N640). Почетният надпис се прави от името на булето и демоса на Никополис ад Иструм. С изпълнението на тази задача е бил натоварен архиереусът на града, който с това изпълнява задължението си към императорския култ.

Най-късните надписи, с които е почетен император от Никополис ад Иструм, са посветени на Гордиан III (IGBulg, II, Nos 641, 642, 644). Към тях се прибавят и няколко изображения на реверса на автономните монети, които сече градът (Мушмов, 1912, Nos 1489 – 15–07).

Представените нумизматични и официални епиграфски материали показват ясно, че Императорският култ в Никополис ад Иструм е имал официален и политически характер и не е влязъл дълбоко в характера на религията на града и неговото население. Твърдението на Тутен, че Никополис ад Иструм е един от Долномизийските градове, който е имал свой Капитолиум на форума си, няма тук никакво основание (Toutain, 1907, 46). Това е съвсем ясно и от характера на изпълнявания култ на Капитолийската троица. Тя запазва по-скоро гръцки елементи и не изразява в никакъв случай официалния римски култ в този смисъл. Преди всичко почти всички посветителни надписи на трите божества, които се съдържат в римската троица са в гръцкия си аспект. Те са често без епитети (IGBulg, II, N 666) или, ако имат

такива, това са характерните им гръцки епитети – Olumpios за Зевс (IGBulg, II, Nos 664, 665, 667) – Zugia Хера или Polias за Атина. Едно от тези посвещения е направено за здравето на император Хадриан (IGBulg, II, N 667). Например в два от вече споменатите надписи, които са посвещение на Зевс Олимпийски и Хера Зюгия, е споменато сдружението на химнодите, които са имали задължението да изпълняват химни при официалните чествания на императорския култ. Това дава основание да се приеме, че са били много тясно свързани с официалния култ на императора. В случая е трудно да приемем, че в града е имало и специални жреци свързани с култа на Капитолийската троица в нейния чисто римски аспект, както смята Тутен. Вероятно култа са изпълнявали главните жреци, както видяхме в някои надписи, които са свързани по-скоро със Зевс и Хера и са били много по-близо до религиозните представи на местното население на града. Те са били задължени да изпълняват и организират почитането на императорския култ и на тях най-вероятно е било възложено и организирането на гладиаторските борби.

Като изключение, както вече споменахме по-горе, е известен само един латински надпис, посветен на Капитолийската троица. Той е издържан в правилни латински форми (CIL, III, N 7435). Посветен е на Iupiter Optimus Maximus заедно с “Numen Augusti nostri”. Надписът е от времето на император Комод, а може да се свърже като пръв от този вид и с времето на управлението на Марк Аврелий и някаква митническа реформа от това време. Посветител е частно лице – един роб от императорското митническо управление.

Един друг надпис е от с. Лесичери (обл. Велико Търново), който Я. Тодоров при неговото откриване е свързал с Никополис ад Иструм (Тодоров, 1928, 28). В този епиграфски документ фигурира един жрец на Деа Рома, който в същото време е и булевтевс и явно принадлежи към муниципиалната аристокрация. Това дава основание да се предположи и официалният характер на култа на Деа Рома в Никополис ад Иструм, който от своя страна има отношение към императорския култ.

В заключение може да кажем, че от приведените тук материали Никополис ад Иструм, който повечето време е принадлежал към провинция Тракия, при своето преминаване административно към Долна Мизия не е сменил характера на своята култура. Той продължава

да клони към гръцкото влияние и също така местният тракийски елемент играе в характера на града една немалка роля. Официалният императорски култ не е проникнал дълбоко в живота и религиозните представи на местното население и той запазва един формален официален характер. Това особено добре личи при Марк Аврелий и Луций Вер, също така и при Северите. Този култ е много повече израз на проявено уважение към императорския дом. Самият култ на Капитолийската триада получава тук много силен гръцки аспект. За императорския култ официално отговаряли булето и демоса, но за неговото изпълнение са били натоварени архиереуса и архиереата – т.е. главните жреци на града. Вероятно и те са били натоварени със задължението да отговарят и за култа на Капитолийската триада, както и за организацията на гладиаторските борби, които са били свързани с официалния му религиозен живот и оттам и с култа към императора.

ЛИТЕРАТУРА

Геров, Б. Романизмът между Дунава и Балкана – II – ГСУ. ФФ, 47, 1950/52 Ц, 1952.

IDBulg, II, G. Mihailov Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. V. II.

Мушмов, Н. 1912. Античните монети на Балканския полуостров, София, 1912.

Тодоров, Я. Паганизмът в Долна Мизия. София, 1928.

Toutain, J. Les cultes paiens dans l'empire Romain. I. Paris, 1907.